

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ВАСПИТАЧИ - ПРВА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 23.03.2020.
ВРЕМЕ: 8,45-10,30
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

21. Сродничке друштвене заједнице

Сродничке друштвене заједнице заснивају се на крвнородничком сродству. У такве заједнице убрајају се хорда, род и племе.

Хорда. - Хорда је представљала најнеразвијенији облик друштвеног живота и она је настала на нижем ступњу дивљаштва у првобитној заједници из чопора у коме су живеле човеколике животиње. Са хордом почиње преисторијски период људског рода, првобитна људска заједница. У хорди је човек обављао све активности које су биле потребне за његову егзистенцију, као и за егзистенцију читаве заједнице. Првенствени задатак хорде био је очување заједнице њених чланова. Сматра се да је хорда трајала неколико десетина хиљада година. У процесу настанка хорди, уједно је све више долазило и до развоја стваралачке свести код људи о могућности "прилагођавања својих делатности постизању сврхе",¹ што им је омогућававало проналазак оруђа за рад и уједно развој неких облика друштвености. А то је већ битна разлика између човека и животиње. Тиме је човек све више постајао свестан стваралац који се повезивао у друштво и стварао нешто ново, а то су продукти не само материјалне културе, изражене кроз оруђа за рад, већ и творевине духовне културе изражене у архаичним обрасцима, као што су обредни ритуали и веровања на ирационално мистичан начин како би се разумеле и објасниле природне и друштвене појаве.

Сматра се да је хорду чинило неколико десетина људи, мушкараца и жена свих генерација, који нису били настањени на једном месту већ су лутали по одређеној територији у потрази за храном. Људи су у хорди сакупљали плодове, јестиве биљке и бавили су се ловом и риболовом. Територија на којој су ловили или сакупљали плодове сматрала се заједничком територијом коју су заједно користили и бранили од упада других хорди и пљачке богатстава њеног биљног и животињског света. Хорде су најпре представљале самосталне групе у којима су вршене све функције и делатности потребне за њихов живот, при чему су уједно успостављани и друштвени односи које је тадашњи примитиван човек могао да успостави и развије. Хорда је означавала истовремено биолошку и економску заједницу, а сви чланови хорде међусобно су били једнаки у правима и обавезама. Уколико су постојале неке разлике између њих оне су се заснивале на природним особинама, на разлици по полу и старости. У хорди није постојала разлика између личног и друштвеног живота, тако да су оне биле ендогамне заједнице у оквиру којих нису постојале никакве полне или сексуалне забране, а потомство које је у таквој заједници настајало сматрало се заједничким и цела заједница је била обавезна да се брине о свом потомству. Припадност једној хорди означавала је уједно и припадност одређеном друштву. Зато настанак хорде означава и почетак друштвеног живота, па тиме и настанак

¹ Р. Д. Лукић, *Основи социологије*, Београд 1994, стр. 146.

људског друштва. Дакле, у оквиру хорди одвијали су се сви животни процеси, почев од размножавања, подизања подмладка, прибављања потребних средстава за живот и заштите својих чланова, па све до практиковања неких архаичних образаца културе.

Род. - Овај облик друштвене заједнице настао је на вишем ступњу дивљаштва и заснива на стварању материјалних добара и групном егзогамном браку, који чини друштвену основу рода. Род представља заједницу у којој су се вршили сви процеси неопходни за опстанак човека и њу су сачињавали чланови повезани крвнородничким везама на основу којих настају одређени облици друштвене организације. Међусобни односи људи регулисани су одређеним правилима. Тиме су и друштвена организација и друштвени односи били развијенији у односу на хорду. Припадници рода, осим што потичу од заједничких предака и налазе се у крвном сродству, живе и раде заједно, имају заједничке обичаје, старешину, култ, гробље, заједно ратују итд. "На челу рода је старешина кога бирају сви чланови рода. Проширено тело, тзв. родовски скуп - скупштина, састаје се и решава о најкрупнијим пословима и пословима рода, што је врста примитивне демократије".²

У роду већ настају одређена правила живота која уводе извесна ограничења у погледу забране полног општења између браће и сестара који припадају истом роду, као и код избора полног партнера, што представља основ повезивања различитих друштвених група. Према томе, људи нису само припадници рода, већ и индивидуе са посебним карактеристикама и у међусобним односима обавезују их одређена правила понашања. Родовске заједнице се јављају прво као матријархалне, а потом и као патријархалне. Појавом и развојем сточарства у роду расте и значај мушкараца. Економска улога коју је мушкарац добио представља основ за прелазак родовске власти са жене на мушкараца, односно за прерастање матријархата у патријархат, а сродство се рачуна по мушкој линији. Развојем оруђа за рад долази и до све веће организације рада у оквиру рода. Тако се појединци, или родови као целине, опредељују за трајније бављење једном врстом делатности (земљорадњу, сточарство, или занатску израду одређених предмета). То доводи и до друштвене поделе рада, до успостављања економских односа и размене добара, као и нових односа између друштвених заједница. Развој различитих облика привређивања и све већа количина створених добара, утичу да се друштвени односи и друштвена свест у роду све више развијају. На друштвене односе снажан утицај имају и религијска веровања, а расте и осећај заједништва који се најјаче изражава кроз обавезу међусобног помагања и заштите чланова рода. Појединци се посебно истичу вештином у прављењу појединих предмета које украшавају цртежима и другим украсима, што наговештава појаву сликарства и вајарства.

Односи у роду, који су заснивани су на егзогамији, доводе до успостављања веза између појединих родова, које су представљале основу за стварање ближих економских веза и већих друштава на територијалној основи. С друге стране, временом је дошло до цепања родова, јер су се родови намножили, па су се поједине групе издвајале у посебан род. Али, новонастали род није прекидао везе са родом из кога је настао. Они су и даље одржавали везе, имали једни у друге поверење, сличне навике и најчешће говорили истим дијалектом. "Између таквих родова настаје посебан тип организације друштва познат као *фратрија* или *братство*".³ Братства, представљају први корак у стварању бројнијих људских заједница.

² А. Вајс, *Развитак цивилизације*, Београд 1956, стр. 52.

³ *Исто*, стр. 53.

Племе. - Оно настаје у варварству и њега чини неколико родова који се повезују, било директно, разним облицима повезивања, било преко братства. Удруживање родова у племену вршено је на основу крвног сродства и заједничке територије, као и на основу економских потреба и потреба одбране, које су присиљавале родове да се удруже у племе. Зато, племе представља облик друштвеног живота који је крвно-сродничка, територијална и интересна заједница. У раним фазама развоја племенских заједница јавља се потенцијални својински однос према земљи као простору за кретање и лов, месту за становање и подручју за испашу припитомљених животиња. Припадници појединих племена се све чвршће везују за земљу, тако долази до стварања све већих количина материјалних добара и економске везе између родова постају интезивније. Родови који чине племе и даље задржавају извесну самосталност, а послови који су од значаја за цело племе преносе се на племенске органе: племенску скупштину, веће старешина и племенског војсковође чија је улога веома значајна у рату. Зато племена постају такве друштвене групе које представљају чвршће економске, територијалне, сродничке, па и политичке заједнице. У њима се негује и посебна племенска свест, базирана, пре свега, на свести о крвној повезаности, као и посебна морална начела и религијска веровања. Оваквим карактеристикама племена представљају прелазак на облике живота у којима се људи исказују и као морална бића.

Стварањем савеза племена, који је настао уједињавањем више племена ради међусобне сарадње и заједничког ратовања, постигнут је највиши степен у развоју друштвене организације. Развојем племенске организације, на истој територији се насељавају припадници разних родова и племена што отежава вршење родовске власти и изискује нов облик организације и управљања. У исто време јављају се имовинске разлике којима облици племенске организације и управљања више не одговарају. У оквиру овог облика родовско-племенског уређења све је израженије раслојавање, које је отпочело још на средњем ступњу варварства. Формира се посебан друштвени слој од припадника родовско-племенских старешина и чланова њихових породица, тако да се ствара неки вид аристократије која се групише око војног старешине. Ова аристократија постепено добија све израженији утицај у друштвеном уређењу и доприноси распаду родовско-племенског друштва. С друге стране, родовска, односно крвна веза, као основна снага повезивања, губи значај услед све интезивнијег саобраћаја, трговине, сталније настањености, тако да на истој територији живе припадници разних родова, странци и робови, па "територијални принцип све више потискује принцип крвног сродства на којем почива родовско друштво, тако да се друштво организује на једном и другом принципу".⁴ Племенска организација постоји и сада код народа на нижем степену цивилизацијског развоја. Код нас је имала веома значајну улогу за време отоманске империје у брдским крајевима Црне Горе и источне Херцеговине.

22. Етничке друштвене заједнице

Етничке заједнице заснивају се на заједничком етничком пореклу њихових чланова или на вери о њиховом заједничком етничком пореклу. У етничке заједнице убрајају се народ и нација.

Народ. – То је глобална друштвена заједница која настаје у робовласништву, у доба прерастања крвно-сродничких заједница у више облике удруживања и за своју основу има: територијалну повезаност својих чланова, аутархичну натуралну привреду и

⁴ А. Вајс; Љ. Кандић, *Опита историја државе и права*, Београд 1986, стр. 20.

традиционалну културу. У ствари, народ настаје као виши облик племенског уједињења у коме племена губе своју самосталност и постају делови једне више целине која има и своја посебна обележја, различита од обележја појединих племена. Појаву народа омогућили су многи друштвени услови. У првом реду то је била развијена друштвена свест о заједничком пореклу етничких група (заједнички језик, веровања, култура и тд), солидарност изражена кроз заједничко ратовање, како за одбрану своје територије, тако и за освајање нових територија, формирање заједничке државе и борба за њено очување. Народ је велика група људи која настањује једну земљу или област. Простор је, у овом случају, средина у којој се врши сједињавање једног народа. У овом смислу народ има значење које му даје грчка реч *ethnos*, то јест означава тип етничке заједнице, који карактерише, пре свега, начин живота, заједнички језик, веровања и порекло. Поседовање одређених специфичних особина и постигнут степен заједничког језика са одељеним наречјима која су настала из корена племенских језика, уз заједничку територију, представљају главне елементе који означавају народ као јединствену целину.

Економску основу народа чини аутархична натурална привреда у којој доминирају пољопривреда и занатска мануфактура. Такав облик привређивања карактерише економски локализам и партикуларизам који се изражава кроз постојање различитих привредних целина, самодовољних, између којих су и економски односи развијени и успостављају се, углавном, поводом размене добара. У народу, као глобалној друштвеној заједници, веома је изражена социјална стратификација друштва, која се огледа у постојању различитих сталежа, а потом и класа. За разлику од племена у којима се имовинске разлике нису јављале као социјална диференцијација, јер није ни постојала приватна својина и нису се испољавали различити економски интереси и социјални сукоби, као и органа племенске власти, који су изражавали јединство и заједничке интересе целе заједнице - народ је организован и као политичка заједница (држава), која изражава и штити, поред општедруштвених интереса, првенствено интересе једног мањег дела друштва, најпре робовласника, а потом феудалаца. Осим ових супротности, народи су заједнице у којима су се јављале и све више испољавале и многе друге супротности које имају свој основ у приватној својини, а то су: парцијализована и аутархична привреда, различити локални и економски интереси, супротност између села и града, подела између умног и физичког рада и тд.

У време настанка државе, племена још увек нису била потпуно сједињена у јединствену заједницу (народ), тако да се држава појављује и као значајан кохезиони фактор који доприноси све већем обједињавању територија на којима живе сродна племена и јединству народа на обједињеном простору. Јединство друштва, које се некада заснивало на јединству интереса, коме су одговарали и облици племенског уређења, сада се заснива и обезбеђује политичком организацијом која располаже силу и која принудом разрешава супротности које разједињују заједницу. Јединство и целовитост народа, као глобалне друштвене групе, више се изражава у односима према другим таквим заједницама него у унутрашњим односима. То јединство је нарочито долазило до изражаја када је требало бранити територију или када је требало ићи у освајачке походе. Ратови су доводили и до етничког мешања народа. То се негативно одражавало на економске, политичке и културне специфичности слабијих народа, тако да су они били често асимилирани. У историји су познати освајачки походи које су предузимали велики народи у старом веку: Кинези, Персијанци, Египћани, Грци и Римљани. На освојеним територијама они су заснивали своју државну организацију и наметали свој језик, обичаје и културу. Међутим, етничко мешање

народа изазвано ратовима не припада само древној прошлости. Оно досеже и до наших дана.

Нација. – Овај тип глобалне друштвене заједнице настаје у време прелаза традиционалног друштва у модерно, када настају индустријска производња и тржишна привреда. Израз нација спада у ред појмова о којима има понајмање јасних, теоријски консеквентно изведених и опште прихваћених ставова. Постоје многобројне теоријске концепције о нацији и веома различите класификације тих концепција. Нација се може одредити и у координатама оних димензија и елемената о којима у савременој теорији постоји највећа сагласност, тако да се нацијом може разумети одређена људска заједница са заједничком историјском територијом, заједничким језиком, митовима и историјским сећањима, заједничком културом и заједничком економијом, као и заједничким правима и обавезама њених припадника. Све то чини идентитет једне нације, који се као облик колективне самосвести, развија у сложеним друштвеним и културноисторијским процесима.

Нација се, још од Хегела па све до савремених теоретичара попут Смита, остварује у држави. Код Хегела отелотворење апсолутног, односно народног, духа остварује се на одређеном степену његовог самокретања који се огледа у држави. Најутицајнија су она схватања нације која се класификују на: 1) *грађански* или западни модел; и 2) *етнички* или источни модел.⁵ Ова класификација потиче још од Мајнекеа из 1908. године када је он направио разлику између *Kulturnation*, претежно пасивне културне заједнице и *Staatsnation*, активне самоопредељиве политичке заједнице.

Према грађанском моделу, нација је политичка заједница установљена на либералном принципу *једна нација-једна држава*, где се нација изједначава са државом, а припадност нацији, као свест о заједништву или осећању јединства које имају њени припадници, поистовећује са припадношћу одређене државе. Такво схватање нације присутно је на Западу: "Под појмом нације и националности у Западној Европи, Француској, Енглеској, које су парадигма за то, и Сједињеним Државама, подразумева се припадност држави или држављанство".⁶ Главно обележје нације, према овом моделу, је превасходно поседовање компактне, утврђене територије, где су људи и та територија везани многоструким везама и односима - географским, економским, историјским, културолошким, итд., што све скупа чини нацију, односно државу јединственом. Друго обележје је *идеја патрије*, односно закона и институција у којој влада јединствена политичка воља. То подразумева заједнички кодекс закона и инструмената за њихову примену; заједничке регулативне функције; као и осећање једнакости међу припадницима те заједнице, која се изражава кроз грађанска, законска, политичка, друштвено-економска и друга права и дужности, односно права по основу грађанства. У начелу су сви припадници нације равноправни и закони *патрије* обавезују све. И треће обележје је заједничка култура и идеологија, где су нације схваћене као заједнице културе, чије су припаднике ујединили и хомогенизовали, заједничка историјска сећања, митови, симболи и традиција. Дакле, грађански модел нације чине три основне компоненте: 1) историјска територија; 2) јединствена државна заједница у којој је обезбеђена правно-политичка једнакост њених припадника; и 3) заједничка култура и идеологија.

⁵ Видети: А. Д. Смит, *Исто*, стр. 22-36; Љ. Тадић, "Национално питање и демократија", *Трећи програм*, бр. 85, II-90, Београд, стр. 42-45.

⁶ Љ. Тадић, *Исто*, стр. 43.

Етничком моделу нације главна обележја су "наглашавање заједнице рођења и родне културе",⁷ односно специфичних културних садржаја. За разлику од грађанског модела, где је појединац могао да бира којој ће нацији припадати, у етничком моделу разумевања нације таква слобода није допуштена, јер се национална припадност стицала рођењем, тако да је припадник нације могао мењати државу, али је до краја живота носио обележје заједнице свог рођења - нације. Заједница рођења представља заједницу људи "претпостављене лозе", која своје корене тражи у далеким прецима, тако да су сви припадници заједнице у неком сродству. Овде се нација схвата као фиктивна "натпородица", при чему се често истичу генеалогичке које учвршћују такво уверење. Друго обележје нације је могућност народне мобилизације, која проистиче из наглашених претпостављених породичних веза и која се изражава кроз могућност правдања поступака вође позивањем на "народну вољу". Тиме се уједињују сасвим различите класе и групе у име виших циљева, што доприноси стварању ауторитарних режима. И треће обележје, то су специфични културни садржаји, где се ради, пре свега, о таквом схватању културе у којој су језичко-етнички елементи од битног значаја и они се често не поклапају са државним границама и држављанством, као што је случај са централном, источном и нарочито јужном Европом, а нарочито код словенских националности.⁸ Развијање културних садржаја којима се шири свест о националним митовима, обичајима, историји, језичкој заједници, као и њеним традицијама, ствара се и учвршћује свест о припадности датој етничкој заједници - нацији. Из овог проистиче да су претпостављене везе по лози и генеалогички, народна мобилизација, језик, обичаји и традиције, основне компоненте схватања етничког модела нације. Овај модел познат је и као "романтично хердеровски појам нације",⁹ који је настао под утицајем немачке романтике и њене критике западноевропског просветитељства и рационализма, уз истовремено истицање захтева за ослобођење и националну независност од вишенационалних империја (Русије, Турске и Аустро-Угарске). У XX веку, етнички модел схватања нације нарочито је изражен код историјски закаснелих нација које су, под утицајем реактивне усмерености романтике у прошлост, настојале да по сваку цену оснују своје националне државе, што је посебно испољено у време Првог светског рата и у време пада комунистичких режима на Истоку крајем XX века, као и у Југославији.

Приликом разматрања о нацији најчешће се постављају још два питања која чине комплекс "националних тема", а то су: *национално питање и национализам.*

Национално питање. - Оно се превасходно разуме као истицање захтева за национално ослобођење народа од туђинске власти, стварање независне националне државе, као и начина уређења те државе.¹⁰ Такви захтеви нарочито су доминирали у процесу конституисања нација у епохи историјског прелаза из традиционалног у модерно друштво, у вишенационалним државама XIX и почетком XX века, које су биле под доминацијом Отоманске Турске и Аустро-Угарске. У то време се истицало и српско национално питање и оно се изражавало у захтевима за национално ослобођење од турске и аустро-угарске империје и стварање државе која би обухватила целину српског народа. Савременим одређењем националног питања најчешће се означава однос нације и државе, као и настојања ка стварању националне државе економском, политичком и културном интеграцијом

⁷ А. Д. Смит, *Исто*, стр. 26

⁸ Љ. Тадић, *Исто*, стр. 43-44

⁹ *Исто*, стр. 44

¹⁰ Ј. Базић, *Српско питање - политичке концепције решавања српског националног питања*, Београд 2003, стр. 349.

истоветних или сродних етничких заједница. Дакле, националним питањем означава се, у најширем смислу, скуп актуелних друштвено-политичких, економских, културних и других питања унутар нације за чије је решавање она заинтересована; односно скуп питања која се у датој нацији, у конкретним друштвено-историјским процесима, дефинишу и истичу као витални национални интереси, задаци или циљеви.

Национализам. - Овај појам потиче од француске речи "*nationalisme*" што значи љубав према свом народу, родољубље, народни егоизам. Зато често постоји проблем разграничења појмова патриотизам и национализам. Једно од најпотпунијих одређења појма *национализам* дао је чешки национални вођа Томаш Масарик. Он је национализам одредио као "сваки онај поглед који нацију третира као највишу политичку вредност".¹¹ Национализам је појавни облик националне свести којом се изражава припадност одређеној нацији, љубав и приврженост према њој, а у одређеним ситуацијама истицање националних циљева и спремности да се за њих бори. Национализам, као национална свест, може се испољити у свим областима друштвене делатности (од књижевности до ратова за остваривање националних циљева). Национализам се, као ретко који појам у друштвеној науци, веома различито разумевао у различитим конкретно - историјским ситуацијама и био је изузетно подложен политичкој инструментализацији. Некада се оцењивао као врло позитиван, као у време стварања националних држава у Европи, током XIX века; а некада врло негативно, нарочито после Првог светског рата, као мржња према другим нацијама и национална искључивост, тако да се национализам најчешће идентификовао са етноцентризмом и шовинизмом. Такво, противречно разумевање национализма, веома је присутно у литератури, али и у свакодневном друштвеном животу. Међутим, треба имати у виду да се добри односи и сарадња међу нацијама и државама не заснивају на било ком облику испољавања националне свести у којој доминира искључивост и мржња, већ на пуној сарадњи и међусобном разумевању уз потпуно уважавање националног и културног плурализма.

23. Руралне друштвене заједнице

Руралне заједнице су најстарији облик устаљеног друштвеног живота на одређеној територији. Основни тип руралних заједница јесте *село*, па се ове заједнице често означавају и као *сеоске заједнице*.¹² Људи су, зависно од начина стицања добара за задовољавање животних потреба, живели у заједницама различитог карактера и обима. У време првобитне заједнице они су се најчешће задржавали на местима где је било довољно хране и ту су имали привремене насеобине. Устаљене насеобине, односно прве сеоске заједнице, појављују се у ратарској култури када су људи почели да обрађују земљу. Човек је био принуђен да буде у непосредној близини земље коју обрађује, да ту живи са својом породицом на усамљеном поседу или у близини мањег броја других поседа. Та условљеност насељавања карактером стицања средстава за живот људи и везаност за одређену територију представљају кључне особине локалне заједнице. Како је обрада земље била примитивна и ситносопственичка тако је и његова заједница била мала и по свом садржају

¹¹ "Национализам", *Социолошки речник*, Београд 2007, стр. 342.

¹² З. Млинар, *Исто*, стр. 326.

сиромашна. Унапређењем обраде земље, транспортних и комуникационих средстава дошло је и до напретка сеоске заједнице.

Приликом разматрања руралних заједница, иако се мисли на тип локалне заједнице на селу, често се постављају питања: шта је то село, у чему је разлика између града и села и каква су насеља на селу која представљају руралне заједнице. На та питања најконзистентније одговара Сандерсон на следећи начин: "Рурална заједница је онај облик удруживања који се одвија међу људима и њиховим установама у локалном подручју, на коме живе на разбијеним поседима и у селу, које обично чини центар њихових заједничких активности".¹³ Овим се нарочито указује да су становници сеоских заједница оних насеља и њиховог залеђа где се већ обликује посебан центар са својим функцијама. Тиме се поставља доња граница заједници и критеријуму за разликовање између суседства и заједнице. Пошто се готово све основне активности људи одвијају у оквиру одређених институција, може се сматрати да је постојање поједине или више таквих институција (школа, црква, кафана, продавница, амбуланта, задруга итд) критеријум постојања заједнице. Мала села и засеоци који не испуњавају те услове, представљају специфичне руралне заједнице и у њима је живот сужен, тако да се оне одређују као *суседства*. Суседство сачињава мали број породица које живе близу једна друге и одржавају одређене односе међусобне сарадње и узајамне помоћи, као и друге облике друштвености.

Разликовање руралних и урбаних (сеоских и градских) заједница врши се на основу различитих критеријума, особито на основу густине насељености одређене територије, величине насеља с обзиром на број становника који у њему живе, пропорције запослених у пољопривреди и оних који су запослени у другим гранама делатности, развијености централних функција, правно одређен статус насеља и тд.¹⁴ Међутим, руралне заједнице се могу означити и по следећим специфичним карактеристикама: релативна изолованост и већа зависност од природне средине, мали број припадника, интимни и лични друштвени односи и неформална друштвена принуда (*социјална контрола*), низак степен поделе рада и релативна хомогеност, већи значај родбинских веза и породице, велика улога традиције, нарочито обичаја и ограничена друштвена мобилност. Због начина рада и стицања материјалних добара на коме се заснивају, руралне заједнице су у већој мери зависне, него урбане, од близине плодне земље. Из тога непосредно произилази и њена већа изолованост и малобројност њених припадника. Све то условљава низ осталих карактеристика друштвеног живота који се одвија у њеном оквиру, због чега се сматра да је она примарна скупина. Зато је село као најтипичнија рурална заједница служило као пример једног од два типа у оквиру опште класификације свих друштвених групација (примарна и секундарна скупина). Село, код Колија, добија назив *примарна скупина*, на супрот које касније поставља организације и удружења као *секундарне скупине*.¹⁵

У руралним заједницама које су мале и имају само неколико стотина становника нужно се одржавају друкчији међусобни односи него међу становницима вишемилионске метрополе. Пошто, поред своје малобројности, претежни део свог живота проводе у истој природној и друштвеној средини, углавном са истим људима, без обзира на врсту активности у којој учествују, постаје разумљиво што је таква заједница изграђена претежно на личним, интимним, непосредним и неформалним односима. Када долазе у међусобне

¹³ Према: З. Млинару, *Исто*, стр. 328.

¹⁴ М. Митровић, *Социологија села*, Београд 1988, стр. 205.

¹⁵ Према: З. Млинару, *Исто*, стр. 329.

контакте они се познају, поштују или мрзе као целовита лица и као чланови одређених породица, а не само у некој специјализованој улози у пружању или коришћењу одређених услуга. Круг познаника, пријатеља и рођака не представља само мали сегмент у великој маси, него сачињава претежни део заједнице. Због природе међусобних односа, припадници руралних заједница имају већи увид у живот сваког појединца. Ако се уз то узме у обзир познати сеоски традиционализам и строго поштовање устаљених обичаја и осталих норми заједнице, онда је разумљиво што таква заједница може вршити међу својим припадницима снажну "друштвену принуду". На свако поступање које одступа од норми заједнице, она непосредно и дуготрајно реагује и појављује се као целина коју он може избећи само изолацијом или да је напусти. У савременом друштву када долази до интезивне урбанизације и истовремено до преображаја или распадања многих руралних заједница, повећава се толерантност у погледу одступања од традиционалних норми (типичан пример је однос према предбрачном сексуалном животу, нарочито девојака). Из тога се може закључити да се толерантност скупине повећава уколико опада њена кохезивност. Посебан печат кохезивности у руралним заједницама, коју је Диркем назвао *механичка солидарност*, даје веома низак степен друштвене поделе рада. Јединство сеоске заједнице није засновано толико на међусобној зависности специјализованих појединаца који производе само одређена добра или пружају услуге за целу заједницу, већ је више реч о удруживању међусобно "сличних" који се у претежној већини баве истородном делатношћу и појављују се као независни једни према другима.

Темељну економску и друштвену јединицу у традиционалној руралној заједници представља велика патријархална породица. И подела рада јавља се најпре у таквој породици као природно условљена, углавном према полу и добу. Интезивнијим продором робне привреде и већом концентracијом насељености процес поделе рада одузима породици бројне функције и обликује их као самосталне позиве и занате у оквиру заједнице (столар, ковач, кројач итд). Положај појединаца у заједници престаје да буде одређен припадношћу једној или другој породици. Нове професионалне делатности изазивају убрзану промену социјалне структуре на селу, као и социјалну покретљивост, нарочито миграције према граду.¹⁶ Поседовање земље престаје да буде искључиви критеријум диференцијације сеоских заједница. Развојем и све значајнијим утицајем урбаних заједница преусмерава се и започети процес поделе рада у руралним заједницама. Јефтина индустријска производња уништава низ заната и доводи руралне заједнице у све већу зависност у односу на урбане. Такве заједнице губе своју ранију изолованост и самодовољност, јер и њих обухвата процес индустријализације и модернизације.

24. Урбане друштвене заједнице

Основни тип урбане заједнице јесте *град* - "град се може дефинисати као релативно велико, густо насељено и стално боравиште социјално хетерогених појединаца".¹⁷ Урбане заједнице јављају се на прелазу из варварства у цивилизацију, из племенских заједница у државу, када подела рада доводи до издвајања заната и трговине из пољопривреде. Први градови настали су пре око пет шест хиљада година у областима где су и природни услови

¹⁶ Видети шире: З. Гудовић, *Село и сељаштво - прилог социологији села*, Београд 2008, стр. 86-91.

¹⁷ Л. Вирт, "Урбанизам као начин живота" у *Урбана социологија* (Прир. Сретен Вујовић; Мина Петровић), Београд 2005, 111-127, стр. 116.

за производњу хране били најповољнији, као што је био случај у плодним долинама река Египта и Индије. У тим крајевима су били добри услови за гајење житарица, али се убрзо осетио недостатак средстава за рад и сировина за њихову израду, па је то условило појаву занатства, трговине и транспортних средстава. Уједно са тим процесом, поједина племена у близини раскрсница прометних путева прерасла су у велике утврђене центре, који су имали обимно залеђе и добре везе са њиме. Убрзани развој градова започет је у време робовласништва, нарочито у античком периоду када су настајали градови са преко сто хиљада становника, као што је Рим, који је имао око петстотина хиљада становника. Као и градови из античког периода, тако су се и средњовековни градови развијали упоредо развојем трговине и занатства. У модерно доба, индустријском револуцијом дат је подстицај брзом развоју градова чиме су створене основе за процес светске урбанизације. Почело је масовно пресељавање људи у градове, где је концентracију становништва пратила и концентracија великих социјалних проблема (експлоатација, рад деце и жена, незапосленост, пренасељени станови и тд). Истовремено и пољопривредна производња је постала продуктивнија, и растом њене продуктивности повећавао се прилив становништва у градове.

Основне карактеристике урбаних заједница, са социолошког становишта, су: велики број људи живи збијено на малом простору; велика је хетерогеност становништва; висок степен друштвене поделе рада и друштвене диференцијације уопште; размрвљеност друштвеног живота појединца; пролазни, безлични и формализовани односи; атмосфера анонимности; и институционализована социјална контрола. У урбаним заједницама друштвени живот се одвија у средини која је више продукт човекове делатности него саме природне реалности. Зато је условљеност друштвеног живота природом у граду много мање изразита него на селу. Човек у граду може да шета улицама и да не види ни један делић непрерађене природе. Он хода, не по земљи као сељак, него по тлу које је начињено од асфалта, коцке или бетона, испод којег се налазе подземна железница, разни канали, тунели, инсталације (електричне, водовodne, телефонске...) и тд. У свом окружењу човек не види планине и плодне равнице, него пословне и стамбене зграде, небодере и тд. У таквој средини живи на релативно малом простору неколико хиљада или чак више милиона људи који се на специфичан начин међусобно повезују и обликују локалну заједницу посебног типа. Темелј формирања такве заједнице и њене кохезивности је велика међусобна зависност становника коју проузрокује висок степен друштвене поделе рада и професионалне диференцијације људи. То подразумева и разноврсност друштвених институција које могу обезбедити задовољење различитих потреба. Велику хетерогеност становништва чини њихово различито порекло, етничка, расна и класна припадност; затим, њихове различите навике, обичаји и веровања.

У граду појединац постаје зависан од много већег броја других људи, скупина и установа него на селу. Та чињеница указује и на много већи избор и богатије могућности које становник града има на располагању за задовољење својих потреба. Друштвени живот човека урбане заједнице размрвљен је на различите сегменте, у којима се готово никада не појављује као целовита личност. Он свакодневно наступа у различитим улогама у радној средини, у политичкој организацији, спортско - рекреативном друштву, и тд. Његово учешће у једној скупини или ситуацији је непознато, безначајно или по својим вредностима супротно његовом учешћу у другој скупини или ситуацији. Тако породица, сродство и суседство губе у граду своје бројне функције које су имали на селу. Међутим, најважнија промена је раздвајање радног места од породичног живота и места становања. То значи

битно проширење контаката и успостављање пријатељских веза ван непосредне околине свога пребивалишта, што условљава смањење потребе и могућности за одржавање суседских односа. Круг познаника и пријатеља који живе по целом граду, са којима човек има одређене заједничке интересе, потисне по свом значају суседство и територијалну близину. Заједнички интереси на раду и у слободном времену постају полазна тачка за формирање пријатељских скупова без обзира на непосредну близину пребивалишта. При томе, становник града своје пријатеље познаје само у посебном контексту и само одређене аспекте њиховог живота. Ван породице, пријатељских и неких других скупова, грађани долазе у безличне и формализоване односе. Несталност и анонимност тих односа је пре свега последица њихове бројности и велике друштвене мобилности, која је типична за урбане заједнице. Човек у граду сретне на хиљаде непознатих људи на улици, појављује се као пасивни елемент публике у позоришту, биоскопу или на спортском стадиону и тд. Као странка појављује се пред шалтерима различитих установа, као купац долази у додир са продавцима, као путник са путницима, али све то у општој атмосфери анонимности без очекивања да ће се други пут опет срести са истим лицима. Зато се у граду много јасније успоставља граница између јавног и приватног: "Јавни простор захтева понашање које подлеже утврђеним правилима, док се у приватном простору дешавају комуникације које одговарају неспутаном карактеру индивидуе".¹⁸

Зато се у урбаним заједницама друштвена принуда темељи на сасвим друкчијим основама него на селу. Разноврсност друштвених контаката који су у великој мери безлични и формализовани и велика различитост друштвених норми и вредности, на које наилази становник града унутар урбане заједнице, умањују ефикасност социјалне контроле примарних друштвених скупова. То значи да је подручје личних односа у граду до те мере сужено или размрвљено да ниједна група са којом је појединац интимније повезан нема увид у његову целокупну делатност. Због тога не може ни да суди о његовим поступцима у вези сагласности или одступања од групних норми, нити пак може на њега ефикасније да утиче, како би могла усмеравати његово целокупно деловање. Зато су ослабљену улогу друштвених скупова у великој мери заменили посебни органи и установе (полиција, суд, социјални радници, казнено-поправни домови). Све више и више има разних писаних правила, норми и прописа, различитих установа и организација, којима се регулише понашање и деловање људи у урбаним заједницама. Уколико је урбана заједница већа, утолико је већи и проблем социјалне контроле и комплексније постају такве установе које замњују улогу навика и обичаја сеоске заједнице.

Човек, становник града, свакодневно се појављује у два различита друштвена света. На једној страни је свет просторно блиских, али социјално отуђених становника, а на другој страни је свет пријатеља и познаника. Такву социјалну раздвојеност, Бардат сматра за основни социолошки критеријум постојања града уопште. Он каже да је град насеље у коме целокупан живот показује тенденцију да се поларизује. Уколико је јаче изражен поларитет и међусобни однос између јавне и приватне сфере, утолико је живот неког насеља "градскији".¹⁹ Социолошка истраживања и урбанистички покушаји показују да између ове две сфере настају одређене кохезивне творевине које повезују становнике само из одређеног ужег подручја велелеграда. Друштвено и урбанистичко планирање може у приличној мери да

¹⁸ Љ. Пушић, *Град без лица*, Нови Сад 2009, стр. 193.

¹⁹ Н. Р. Bahrdat, *Die moderne Grosstadt, Sociologische Uberlegungen zum Stadtleben*, Rowholt 1961. стр. 38-39.

ограничи последице стихијског развоја градова и у већој мери прилагоди градску средину стварним потребама људске личности.